

Stine Jensen, december 2019

In de roman *Sousmission* (2015) van de Franse schrijver Michel Houellebecq volgen we François, docent Franse literatuur aan de prestigieuze Sorbonne universiteit van Parijs. We schrijven 2022, Frankrijk staat onder politiek islamitisch bewind. Het onderwijs is verworpen tot religie met andere middelen, bedoeld om zieltjes te winnen. Zoals we van Houellebecq gewend zijn, is de hoofdpersoon een cynische, eenzame en drinkende man van middelbare leeftijd die zowat bezwijkt onder zijn misantropie. Maar er gebeurt iets opmerkelijks: François geeft zijn aanvankelijke verzet op en bekeert zich tot de islam. Nu kan hij verder gaan met lesgeven. Als man komt hij na zijn onderwerping als winnaar uit de bus, met het vooruitzicht van vier vrouwen en een goed salaris.

Anno 2019, lees ik in een Nederlandse krant hoe een islamitische school, die in de problemen is geraakt wegens wanbestuur, een interim bestuurder niet vlot kan aanstellen. Die moet zich eerst tot de islam bekeren, dat staat in de statuten. Of de statuten moeten worden aangepast. Is dit Houellebecq real life? Het Haga lyceum in Amsterdam, want om die school gaat, is een van de redenen dat het debat rondom het bijzonder onderwijs weer is opgelaaid.

Er zijn meer voorvallen die dat debat opstuwten: de sluiting van een hindoeschool in Den Haag, de ophef rondom het lesmateriaal van islamitische scholen (jongens en meisjes mogen elkaar niet aankijken, leerlingen mogen 'geen kleding van ongelovigen dragen', homoseksualiteit is zondig), de kritische berichten dat de joodse Cheider school het geloof zwaarder zou laten wegen, een leerling van het reformatorische Calvincollege in Goes die aan de bel had getrokken bij #Boos omdat hij geen korte broek mocht dragen, en de ophef rondom de Nashvilleverklaring, die door een aantal docenten van christelijke scholen was ondertekend.

De ophef lijkt me een goede gelegenheid om opnieuw de zin en onzin van artikel 23 te overdenken, de wet waarin de vrijheid tot onderwijs geformuleerd staat. Waar dient die toe? Voor wie is die wet er?

Dat Nederlanders bijzonder onderwijs hebben is het resultaat van een historische erfenis, die de Schoolstrijd is gaan heten. Nadat in 1848 de vrijheid van onderwijs werd opgenomen in de wet, begonnen katholieken en protestanten direct hun eigen scholen op te richten. Tot 1889 werd alleen openbaar onderwijs gesubsidieerd, tot ongenoegen van de katholieken en de protestanten. Het zijn de protestanten geweest die onder leiding van Abraham Kuyper via de Anti Revolutionaire Partij streden voor de erkenning en gelijkberechting van bijzonder onderwijs – noem het een strijd van gelovigen jegens de staat om niet uitgesloten te worden van de pot met geld om hun eigen onderwijs te financieren. Het bijzondere onderwijs was succesvol als instrument van emancipatie. Maar na de Tweede Wereldoorlog bewerkstelligde de verzuiling eerder de segregatie van verschillende bevolkingsgroepen in Nederland: ieder zijn eigen lager en hoger onderwijs, media, winkels. Die verzuiling kalfde af, katholieken en protestanten trouwden met elkaar, maar de scholen bleven in naam 'protestants' of 'katholiek'. Met de komst van migranten kwamen er ook islamitische scholen (nu 52 scholen in Nederland) en de eerste hindoeïstische school in 1988 (nu 5 scholen in Nederland).

Enigszins verwarrend in het Nederlandse onderwijsbestel is de categorie 'algemeen bijzonder onderwijs'. Dat zijn scholen gebaseerd op een onderwijsconcept. Denk aan Dalton, Montessori of Jenaplan. De levensbeschouwelijke grondslag is hier eigenlijk is dat ze er geen hebben. De categorie is er gekomen omdat toen het richtingbegrip een rol in de scholenplanning ging spelen en beperkt werd tot godsdienstige en levensbeschouwelijke overtuigingen er al scholen waren vanuit particulier initiatief die daar niet aan voldeden. Die gelden sindsdien als 'algemeen-bijzonder'. In de logica van de verzuiling was er een apart blok voor zulke scholen nodig. Tegenwoordig profileren veel scholen zich vanuit het onderwijsconcept. De keuze voor zo'n concept hoort bij de vrijheid van inrichting (voor het openbaar onderwijs: de pedagogische autonomie van de school). Zo'n keuze kunnen scholen van een andere richting (of openbare scholen) ook maken. Zo zijn er openbare daltonscholen en katholieke montessorischolen.

Het zal met mijn humanistisch-atheïstische Deense achtergrond te maken hebben, maar ik heb de vanzelfsprekendheid van bijzonder onderwijs in Nederland altijd raadselachtig gevonden. Niet zozeer de pedagogische vrijheid van onderwijsconcepten, zoals Jenaplan, Montessori of Dalton maar wel de vanzelfsprekendheid van het enorme aanbod van op religie geënte scholen. Waarom kennisinstituten met religie te vermengen? Waarom zou je scholen inzetten voor geloofsoverdracht in plaats van geloofsonderwijs te stimuleren, waarbij je kinderen laat kennismaken met een veelheid aan culturen en geloven? Voor het leren van taal, rekenen, gym en fatsoenlijke manieren heb je geen religie nodig (sterker nog, sommige kennis staat op gespannen voet met het geloof, zoals de evolutieleer). Dat is niet hetzelfde als zeggen dat vakken, zoals geschiedenis, literatuur of aardrijkskunde, die op openbare scholen worden gedoceerd alleen daarom 'neutraal' zouden zijn - over de canon wordt terecht volop getwist.

Zo vanzelfsprekend als het voor sommige islamitische ouders vermoedelijk is om hun kind op een islamitische school te sturen, zo vanzelfsprekend leek mij dan ook de keuze voor het openbaar onderwijs voor mijn dochter. In Amsterdam blijkt die vrijheid van keuze echter deels gebonden aan de willekeur van het lot: je vult een lijst in met vijf voorkeurscholen, bij de keuze voor het voortgezet onderwijs zijn dat er zelfs twaalf (!). Een loting, je postcode en plek bepalen de uitkomst. Zodoende zat mijn dochter kortstondig op een katholieke basisschool en ontdekte ik dat in de praktijk de religieuze soep in Nederland niet altijd zo heet gegeten wordt. Het enige katholieke aan de St. Jan was de naam van de school, een kennismaking met de personages Jezus en Maria in een zelf geknutseld kerststalletje tijdens de kerstviering en de uitnodiging om tijdens carnaval verkleed naar school te gaan.

De vrijheid tot onderwijs gaat niet over het kind dat vrij is om een school kiezen. Het gaat ook niet over volwassenen om het onderwijs voor hun kind te kiezen (dat is gewaarborgd in mensenrechtenverdragen). Het betekent dat iedereen vrij is om een school te stichten gestoeld op een eigen grondslag of levensovertuiging. Vrijheid is een hoog goed, maar het is ook een abstract begrip. Zodra je er inhoud aan geeft, stuit je op paradoxen. De eerste paradox is dat de vrijheid gebruikt kan worden om iets te stichten dat de vrijheid van anderen inperkt – denk aan de anti-emancipatoire en onverdraagzame denkbeelden uit het lesmateriaal van de islamitische scholen. Hoewel we sinds 1968 aparte jongens- en meisjesscholen hebben afgeschaft – seksegelijkheid is een belangrijke waarde in onze samenleving – benadrukken orthodox-religieuze scholen sekse-ongelijkheid door aparte gymlessen voor jongen en meisjes te geven en kledingvoorschriften aan meisjes op te leggen, zoals het dragen van gezichtssluiers (op de islamitische scholen) of lange rokken (in

de Bible Belt op de Veluwezoom). De tweede paradox is dat de wet ervoor moet zorgen dat er geen monopolie ontstaat van één type onderwijs (bijvoorbeeld 'staatsonderwijs'). Dat is een mooi streven, maar het is net als bij 'democratie': monopolie behoort tot een van de mogelijke uitkomsten van het vrije spel. Dan is er nog een derde paradox: de vrijheid van onderwijs leidt weliswaar tot diversiteit in het aanbod, maar de populatie van elke afzonderlijke school wordt juist minder divers (aparte scholen voor moslims, hindoes, christenen). Bijzonder onderwijs is in die zin een keuze voor segregatie, niet voor diversiteit.

Sommigen, bijvoorbeeld hoogleraar cross-cultureel recht Tom Zwart of het Collectief tegen Islamofobie, stellen dat er eenzijdige aandacht is voor het falende islamitische onderwijs, en dat dit een teken is van islamofobie. Over christelijk onderwijs zou je zelden iets horen. Bovendien gaat in het openbaar onderwijs ook veel mis. Dat eerste is een breder gedragen mening. In *de Volkskrant* stond in een stuk over artikel 23 het volgende: 'Het rumoer rond de Nashville-verklaring liet zien dat ook onder het orthodoxe volksdeel ideeën leven die door de meerderheid van de bevolking worden afgekeurd. Deze protestanten worden echter beschouwd als een restcategorie voor wie niemand bang is, anders dan voor moslims.' Ik denk dat dit laatste niet helemaal klopt. Hernieuwd christelijk conservatisme wereldwijd is wel degelijk een bron van angst, zie het protest tegen de Nashvilleklaring dat resulteerde in een maatschappelijk tegengeluid, opgetekend in de 'liefdesverklaring' van het Humanistisch Verbond, en ondertekend door 52.000 mensen. Dat er problemen in het openbaar onderwijs zijn, lijkt me niet op zichzelf een reden om het bijzonder onderwijs te behouden - daar heb je positieve argumenten voor nodig die over het bijzonder onderwijs zelf gaan.

Ik ga terug naar de praktijk. Toen mijn dochter zeven was, rommelde het in haar klas. Er was gedoe tussen de meiden, er werd gepest, de sfeer in de klas was ronduit slecht. De juf verzuchtte dat het lesgeven op deze school een verschrikking was. Ze verlangde terug naar de Hindoeschool in Amsterdam Zuid-Oost waar ze eerder les had gegeven. Daar waren de kinderen tenminste stil en respectvol. Ze vond de kinderen in de binnenstad van de hoofdstad brutaal en luidruchtig.

Thuis googelde ik de school waar de juf het over had, want ik verlangde ook naar de rustige klas waar de juf het over had en wilde niet dat mijn dochter tot de luidruchtigen van de samenleving zou gaan behoren. Wat ik las klonk goed. Geweldloosheid stond er centraal – een waarde die wat mij betreft voor elke school zou moeten gelden - vegetarisch eten was er de regel (prima, beter voor het milieu), er werd gezamenlijk gegymd en ze kregen muzikles op bijzondere vergeten hindoe muziekinstrumenten (leuk, muzikles!). Het klonk warm en vriendelijk, niks tucht en discipline. Ik moest denken aan Juf Ank, uit de populaire televisieserie *De luizenmoeder*. *De luizenmoeder* is wat mij betreft het vrolijke toonbeeld hoe met humor de angel uit het grimmige debat over diversiteit, onderwijs en polarisatie te halen. De vooroordelen vliegen over en weer, maar nooit zonder zelfspot. In de laatste aflevering houdt ze het voor gezien op de rommelige openbare school en besluit ze over te stappen naar een christelijke school. Haar afscheidsspeech, waarin ze fikse kritiek geeft op ouders die alles doen voor hun wonderkindjes, werd trending op Twitter. 'Allemaal wonderkindjes die niet mogen falen omdat er geen besef meer is van een groter geheel. Dat er gedragen wordt door elkaar [...] Als jij dan met je dikke portemonnee en je Audi A6 in het sprookje gaat zitten geloven dat je dan werkelijk wat voorstelt, dan richt ik mij op het sprookje van geloof, hoop en liefde.' Juf Ank werd prompt warm onthaald door Christelijk Nederland. Maar ik denk dat zij toch iets over het hoofd zagen: Juf Ank noemt geloof een 'sprookje'. Religie zelf is niet haar bron van verlangen; het is een sprookje dat moet bewerkstelligen

waar ook juf van mijn dochters klas naar verlangt: meer orde, rust en gehoorzaamheid in de klas.

Goed. Ik las verder op de site. Niet-hindoekinderen waren van harte welkom, mits ze deze leefregels respecteerden. Alle feestjes, Kerst tot Pasen, werden gevierd, plus twee extra Hindi-feesten (gezellig). Was de rust en het respect een gevolg van de hindoeïstische levensfilosofie waarop deze school geënt was? Of was er een autoritair element in de hindoeïstische opvoeding in de thuissituatie van de kinderen, waardoor ze zich braver op school gedroegen? Ik kon mijn vinger er niet op leggen. Toch was de school niet vanzelfsprekend een aantrekkelijk alternatief: de school leek op papier niet zo heel religieus – of misschien spreekt de hindoeïstische filosofie mij in zijn openheid meer aan dan andere religies – maar bij nader bestuderen van de schoolgids bleek dat ook hier religie sturend was voor het inrichten van schoolonderwijs (bidden op school is verplicht en het vak 'dharma' wordt er gegeven). Ook bleek uit de schoolgids dat veel leerlingen een duidelijke taalachterstand hadden en dat ze in zwaar cito-weer verkeerden met een lage score op het landelijk gemiddelde – iets wat je als ouder meeweegt, hoezeer al het voortdurende prestatiegerichte cito-gemeet me de neus uit hangt.

Zekerheidshalve googelde ik een paar andere bijzondere scholen. Misschien waren ze allemaal wel zo wervend beschreven: ook een school moet je immers in de markt zetten. Maar van een islamitische en een gereformeerde basisschool in Amsterdam werd ik allerminst vrolijk. Beide scholen meldden in hun visie dat de school en de inhoud van het onderwijs gebaseerd was op een religieuze grondslag, respectievelijk de Koran en de Bijbel. Op de islamitische school was er veel aandacht voor het *praktiseren van het geloof binnen het onderwijs*. Op de gereformeerde school was dat niet anders. 'Op de Veerkracht willen wij allemaal discipel van Jezus zijn.' Ouders nemen deel aan een actieve gebedsgroep. Anders dan de hindooschool klonken deze scholen helemaal niet vrij toegankelijk. Bijzondere scholen mogen kennelijk een toelatingsbeleid voeren, al doet het merendeel (95%) dat niet. Op de gereformeerde school vond vooraf zelfs een soort sollicitatieprocedure plaats om te kijken of je 'kind' er paste en jij als ouder (!). Ik begon mij af te vragen waartoe er precies werd opgeleid en hoe er werd beoordeeld op deze scholen: hoe meer discipel van Jezus of Allah, hoe beter?

Hoe nu de discussie over artikel 23 met een frisse en open geest in te gaan? Ik zou willen voorstellen dat we bij nul beginnen. Je kunt het idee van de filosoof John Rawls inzetten, zijn sluijer van de onwetendheid, *veil of ignorance*. Het is een filosofische oefening waarbij je je voorstelt dat je niet weet waar je kind op aarde geboren wordt, wat je sociaal-economische startpositie is, en welke huidskleur, gezondheid, religie of sekse je hebt. Wat wens je dan voor iedereen? De oefening dwingt je om basale mensenrechten te formuleren over de kwaliteit van onderwijs, en om vanuit het kind te denken, ongeacht zijn of haar kleur, religie of afkomst. Aan welke basisvoorwaarden moet het onderwijs voldoen? Ik zou onder meer willen dat de toegang vrij toegankelijk is voor iedereen: goed onderwijs is gratis, niet de portemonnee bepaalt de kwaliteit – en dat vergt hooggekwalificeerde en goed betaalde docenten die de diverse samenleving representeren en een onderwijsbaan als een belangrijke baan met status ervaren: man, vrouw, van verschillende achtergronden. Zij zijn een rolmodel voor de kinderen. Wat moeten kinderen leren? Rekenen, taal en op een activerende manier kennismaken met de geschiedenis van ons land en de wereldgeschiedenis, biologie, leren filosoferen (aanzetten tot zelfstandig durven denken en vragen). Culturele vorming en bewegen hoort er ook bij. En dan zijn er de normen en

waarden die het onderwijs de leerlingen bij brengt. Elkaar respecteren, niet discrimineren, geweldloosheid (of vreedzaam), milieubewust, gelijkheid, verdraagzaam tegenover zij die anders zijn en in staat zijn om in een gemeenschap te kunnen functioneren ('burgerschap'). Godsdienstonderwijs is nuttig in een diverse samenleving, maar idealiter is die neutraal: je maakt kennis met wereldreligies en gebruiken. Geloofsoverdracht – het discipel maken tot iets - behoort niet tot de basistaken van een school, integendeel zelfs. Het bevordert segregatie en parallelle werelden, in plaats van emancipatie en samenleven met elkaar. Van alle Europese landen komt het onderwijssysteem van Frankrijk het dichtst in de buurt bij dit visioen met de *laïcité*: de scheiding van religie en staat. Godsdienst is een privéaangelegenheid, en hoort op school niet thuis.

Er zijn ook andere systemen. Anders dan in Nederland, waar 70% van de ouders kiest voor bijzonder onderwijs, is in mijn geboorteland Denemarken bijzonder onderwijs bijvoorbeeld eerder uitzondering dan regel. 87% van alle kinderen gaat naar de zogenaamde 'Folkeskole'. De andere scholen die er zijn, krijgen minder overheidssteun. Het algemene openbare onderwijs is gratis en het doel is om de kinderen klaar te stomen voor hoger onderwijs door ze kennis en vaardigheden bij te brengen. Een ander doel is de leerlingen vertrouwd maken met de Deense cultuur, taal en geschiedenis. Openbaar betekent dat de schoolpopulatie divers is en dat levert de nodige debatten op. In Denemarken is er sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw veel gesproken over de sociaal-economische achtergrond en kansen van leerlingen, en eens in de zoveel tijd laait de discussie over het halal eten in (school)kantines op nadat diverse scholen te kennen hadden gegeven automatisch al geen varkensvlees meer te verwerken in de Deense 'frikadelle' (geen frikandel, maar een soort gehaktbal). De 'Deense gehaktballenoorlog', zo heette het in de volksmond, oftewel: 'frikadellekrigen'. Politieke partijen gingen er mee aan de haal, en zelfs de premier sprak zich erover uit (ze vond dat er geen dieet-aanpassen gedaan hoefde te worden door iedereen; het volstond als producenten zouden vermelden of iets halal was of niet). Als er iets de Deense cultuur symboliseert, dan is het wel de beroemde Deense gehaktbal.

Zo ver als in Frankrijk zou ik echter niet willen gaan door het bijzonder onderwijs in zijn geheel afschaffen. Religieuze intolerantie en geloofsoverdracht behoren voor mij niet tot de taken van een school, maar als het gaat om *algemeen* bijzonder onderwijs – het aanbod van verschillende onderwijsconcepten, dan zou ik daar voor zeker pleiten. Met andere woorden: schaf die vrijheid van richting, de vrijheid van het bijzonder onderwijs om een bepaalde overtuiging ontleend aan een specifieke godsdienst af, maar behoud de vrijheid van inrichting of wel de pedagogische autonomie van scholen, de vrijheid om zelf een onderwijskundig concept, een pedagogisch-didactische aanpak te kiezen. Niet ieder kind leert immers het beste op dezelfde manier. Als onderwijs een van de manieren is om de onderkant van de samenleving te laten participeren en kansen te geven, dan kan algemeen bijzonder onderwijs daartoe bijdragen (waarbij openbare scholen dus ook voor die concepten zouden kunnen kiezen) omdat binnen sommige onderwijsvormen meer aandacht is voor het individu – zowel de uitblinkers als de achterblijvers. In het boek *Uitblinkers* stelt Malcolm Gladwell dat afkomst en opleiding nog altijd de sterkste indicatoren voor succes in de samenleving zijn. Sommige onderzoekers stellen dat bijzondere (lees: religieuze) scholen juist een 'brugfunctie' vervullen die van groot belang is – zo kunnen met name islamitische kinderen een veilige overstap maken naar de samenleving –, maar is dat niet het symbolische uitstellen van de gehaktballenoorlog?

In een steeds diverser wordende samenleving verliezen we steeds meer het gevoel van gemeenschap en dat is met name voor de onderkant van de samenleving desastreus. Onderwijs is en blijft het sterkste middel om verdere segregatie te voorkomen. Stel alle basale vragen opnieuw: waartoe leiden wij in Nederland op? Welke normen en waarden vinden wij van belang? Hoe dienen die om de samenleving, waarin iedereen gelijke kansen krijgt, bij elkaar te houden? Op grond daarvan kunnen we artikel 23 moderniseren, herzien en vervangen door een wet die emancipatie en diversiteit bevordert, in plaats van bevolkingsgroepen segregereert. Opdat Juf Ank en François uit *Sousmission* figuren uit de fictie blijven. Om te spreken met en licht te variëren op Juf Ank: Laten we ons richten op het sprookje van onderwijs, hoop en liefde vanuit het idee van een gezamenlijke gemeenschap.